

Стрельченко О.Г.

к.ю.н., доцент,

доцент кафедри адміністративного права і процесу

Національна академія внутрішніх справ

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ДАВНЬОКИТАЙСЬКОГО ТА ДАВНЬОГРЕЦЬКОГО ПЕРІОДУ РОЗВИТКУ СФЕРИ ОБІГУ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ

Постановка проблеми. Аналізуючи відомості про зародження сфери обігу лікарських засобів, ми дослідили давньокитайський і давньогрецький періоди розвитку цієї сфери.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку сфери обігу лікарських засобів досліджували Ф. Бородулин, С. Верхратський, О. Голяченко, Я. Ганіткевич, П. Заблудовський, О. Кваша, В. Колпаков, О. Кузьменко, Ф. Ступак, Т. Сорокіна, М. Сятиня, О. Стрельченко, В. Ширяев та інші науковці.

Формулювання завдання дослідження Метою статті є проведення ґрунтовного аналізу розвитку сфери обігу лікарських засобів у різні періоди, починаючи із Давнього Китаю.

Виклад основного матеріалу. У Китаї медицина та фармація бере свій початок ще із IV тис. до н. е. Основним джерелом їх вивчення є письмові документи, адже письмо було винайдено саме в Китаї. Давньокитайська медицина дотримувалася таких теоретичних уявлень. Організм людини складається із п'ятьох елементів – вогню, землі, води, дерева і металу. Процеси життєдіяльності залежать від співвідношення двох начал: чоловічого «Янь» і жіночого «Інь». Чоловіче начало – активне і світле, жіноче – пасивне і темне. Перевага «Янь» призводила до збудження функцій організму, «Інь» – до їхнього пригнічення [1, с. 123; 2, с. 110; 3, с. 56].

Медичну допомогу надавали фамільні лікарі, тобто лікарі, що передавали мистецтво із покоління в покоління, лікарі-жерці при храмах і лікарі-емпірики. З метою діагностики хвороб застосовувалося опитування хворого

(анамнез), дослідження загального вигляду тіла. Лікарі пильно досліджували вуха, ніс, рот, очі, анус, годинами вислуховували пульс, досліджували сечу на вигляд і смак. Писемні пам'ятки Китаю з'явилися майже за 4 000 р. до н. е.

Китайцями написана одна з найдавніших книг про ліки «Ней-Узін» («Книга про внутрішню людину»). У ній наведені ботанічні описи, географічні властивості і способи вживання 900 лікарських рослин. Значний внесок у розвиток лікознавства вклали видатні лікарі Стародавнього Китаю Бень Цяо (V тис. до н. е.) і Хуа То (приблизно II тис. до н. е.) [4, с. 175]. Останньому належить пріоритет у вживанні знеболюючих засобів під час операцій. Китайські лікарі дотримувалися розумного правила: «Краще попередити хворобу, ніж її лікувати». Вони використовували для лікування сифілісу ртуть, корости – сірку, вітамінні рослини для лікування рахіту і т. д. До наших днів дійшло більше 50 книг про лікарські речовини і методи лікування, виданих у Стародавньому Китаї [5, с. 142].

Доцільно відзначити, що з метою розвитку сфери обігу лікарських засобів, приблизно в I – II ст. до н. е., написаний «Тракт про корені і трави», в якому подано опис більше 360 лікарських речовин. У 652 р. н. е. видана книга лікаря Сун Сумчан «Тисяча золотих ліків»; у 659 р. н. е. з'явилася «Танська фармакопея» – перша офіційна державна фармакопея Китаю, в якій докладно описано більше 840 ліків. Із рослинних лікарських речовин особливе місце займав корінь женьшеню, який застосо-

увувався від різних захворювань (недокрів'я, туберкульоз тощо). Також широко використовувався лимонник, ревінь, індійська конопля, чай, бамбук, цибуля [6, с. 12].

У якості тваринних ліків застосовувалися печінка, із мінеральних речовин – ртуть, сірка, залізо. У VI тис. до н. е. в Китаї був створений державний вищий медичний інститут для підготовки лікарів різних спеціальностей. У Китаї з'явилися спеціалісти з виготовлення ліків і торгівлі ними і перші заклади, за характером відповідні до аптек [6, с. 12].

Китайські медики надзвичайно розвинули фармакопею, невід'ємною частиною якої є сфера обігу лікарських засобів. До нас дійшли 52 томи їхніх фармацевтичних засобів. Із ліків рослинного походження на перше місце був поставлений корінь женьшеню, із ліків тваринного походження – роги молодих плямистих оленів, мускус, кістковий мозок [6, с. 14].

Суто китайськими методами стали лікування чжень-цзю (уколами – акупунктура) і припіканнями. У книзі видатного китайського лікаря Бьянь Цю «Трактат про захворювання» (VI – V ст. до н. е.) описано 600 точок, у які належить робити «вколювання» у разі захворювань [7, с. 134].

З метою запобігання та профілактики захворювань на віспу засохлі струпи віспяних пустул вдувалися в ніздрі дітей.

Значний внесок у розвиток сфери обігу лікарських засобів було зроблено лікарями-мислителями Давньої Греції. Розквіт медицини та фармації стародавньої Греції припадає на I тис. до н. е. Основними джерелами вивчення медицини та фармації стародавньої Греції є писемні.

Медицина та фармація древньої Греції зосереджувалася в трьох місцях: храмах, побудованих на честь Асклепія – асклепіонах. Нараховувалося більше 200 храмів. Другим осередком були цивільні лікарні – ятреї, третій уособлювали мандрівні лікарі – періодекти [7, с. 136].

Лікарів готували в асклепіонах і в приватних родинних школах. Лікарське мистецтво, зазвичай, передавалося з покоління в поко-

ління. Так, найвидатніший лікар стародавньої Греції Гіппократ (459–377р. до н. е.) був лікарем у 17 покоління.

На відміну від єгипетських, китайських та індійських лікарів, грецькі шукали причину здоров'я і хвороби в природних умовах. Всяка хвороба, за Гіппократом, є результатом боротьби між цілющими силами організму і шкідливими природними причинами – розміщенням ґрунтових вод, станом повітря, кліматом, манерою харчування, способом життя. Головним завданням лікаря є максимально можливе підвищення цілющих властивостей організму [7, с. 136].

Терапія захворювань ґрунтувалася на такій zasadі: протилежне лікувати протилежним (*Contraria contrariis*): переповнення – спорожненням, працю – відпочинком, спокій – рухом. Для лікування рекомендувалося призначати засоби, які б підсилювали цілющі сили природи – *Vis medicatrix naturae*.

Вважалося, що лікар повинен передовсім не зашкодити хворому – *Primum non nocere*. Давньогрецькі лікарі застосовували порошки, коржі, рідкі та м'які лікарські форми. До рідких належать припарки, супи, відвари у воді, вині, козячому молоці, мелократ (мед з мукою), оксимель (мед з водою та оцтом) та ін. До м'яких належать: внутрішнього вживання (кашки, пиріжки); зовнішні (мазі, пластирі, супозиторії у вигляді кульки, жолудя, свічки; песарії – тампони з шерсті, просочені лікарською сумішшю). Основою для мазі були крейда, масло, сало, згущені соки та відвари у воді або вині. Вже тоді греки знали про отруйну дію деяких грибів. Важливу роль у терапії давньогрецьких лікарів відігравав відвар ячменю [7, с. 137].

Для лікування ран вживалися порошкові речовини у вигляді присипок для зупинки кровотечі й усунення болю. Всередину з метою знеболювання давали зміцнювальний напій із вина з цибулею, медом, козячим сиром і білим борошном.

У 146 р. до н. е. Рим завоював Грецію і протягом майже шести століть володарював над

тодішнім світом. Відповідно, із загальним розвитком розвивалася і медицина. Сфера обігу лікарських засобів Риму увібрала в себе здобутки попередніх епох і доповнила її своїм неповторним внеском.

У I ст. н. е. давньоримський лікар Діоскорид Педаній вперше виділив лікарські речовини в окрему галузь медичних відомостей. Він дав повний опис всіх відомих на той час медикаментів у своєму творі «*De material medica*» («Лікарняні засоби»), де описав 600 видів лікарських рослин, які згрупував за морфологічними ознаками, а також лікарські засоби тваринного і мінерального походження. Вперше автор описує опій як лікарський засіб, який він рекомендує від кашлю і захворювання кишечника.

Діоскорид описав способи отримання ртуті, окису свинцю, білил, препаратів міді і приготування лікарських форм цих препаратів (мазі, пігулки, пластирі тощо). До наших часів дійшло скорочення «Природної історії» Плінія, відоме під назвою «медицина Плінія». Цей твір дає уявлення про лікарські засоби, які застосовувалися в Давньому Римі протягом кількох віків [8, с. 54]. Також до нас дійшли багато творів Асклепіада, Корнелія Цельса, Лукреція Кара, Клавдія Галена [9].

Асклепід (128–56 рр. до н. е.) – грек, вчився в Александрії й Афінах, у 90 р. до н. е. приїхав до Риму. Його уявлення про природу людського тіла та хвороби багато в чому збігаються із уявленнями грецьких лікарів-мислителів. Основними засобами лікування Асклепід вважав раціональне харчування, дієту, тривале перебування на повітрі та фізичні вправи. Із ліків перевагу надавав знеболюючим. Девізом його лікування було «Лікувати безпечно, швидко і приємно» («*Tuto, celeriter et jucunde curatae*»).

Авл Корнелій Цельс (30 р. до н. е. – 45 р. н. е.) написав трактат із восьми книг «Про медицину» («*De medicina libri octo*»). Праця ця компілятивна, але цінна тим, що донесла до нас багато даних, які були втрачені через загибель першоджерел. Цельсу влас-

тине нігілістичне ставлення до медицини, яке виражалось у його кредо – «*Et morbi, et medicina*» («Хвороба окремо – медицина окремо»). Цельс проповідував ідею про безглуздість застосування ліків.

Видатне місце в історії медицини займає праця Тита Лукреція Кара «Про природу речей» («*De natura rerum*»), у якій він першим висловив припущення, що пошесні хвороби розносяться невидимим насінням.

Найвидатнішим лікарем древнього Риму був Клавдій Гален. До нас дійшло 125 праць Галена на філософські і юридичні теми і 131 трактат про медицину. Після отримання загальної освіти в Римі він студіював медицину в Пергамі, Смірні, Коринфі та Александрії.

Гален започаткував експерименти на тваринах – свинях і мавпах, що дало йому змогу відкрити й описати чутливі і рухові нерви, відкрити сім черепно-мозкових нервів, описати будову стінок артерій, кишок, матки. У терапії хвороб Гален дотримувався гіппократового принципу лікувати протилежне протилежним. Він запровадив вагові й об'ємні співвідношення у виготовленні настоїв, екстрактів, відварів із рослин, що з тих часів отримали назву галенових препаратів. Гален застосовував перев'язку судин лігатурами з шовку або скручуванням.

У працях, присвячених обігу лікарських засобів, він писав, що цілющу силу мають не самі ліки, а якісь невідомі речовини, які в них містяться. Вони здатні переходити у воду, але лише після того, як рослини заздалегідь висушують. Збори, настої, відвари, екстракти, сиропи з лікарських трав мають назву «Галенові препарати». Гален ввів поняття про баластні і діючі речовини у складі ліків і почав витягати діючі речовини шляхом настоювання рослинних і мінеральних препаратів на вині, оцті й оліях [10, с. 145].

Гален ввів у практику витяжки з природних речовин, значно ускладнивши технологію отримання лікарських препаратів. Лікарські прописи Галена були досить громіздкі за складом, наприклад, для приготування дея-

ких пластирів необхідно було взяти від 23 до 60 речовин. Галеном були введені в фармацевтичну практику гвинтовий прес, пристосування для здрібнення рослинної сировини [10, с. 145].

Різні захворювання традиційно лікували лікарськими рослинами. Вважалося, що кращі з них ростуть на острові Крит, тому римляни часто посилали туди збирачів трав. Крім того, в Римі, як і в Греції, цілющі рослини вирощували в спеціальних садах. Жителі античного світу цінували аромати лікарських трав. Наприклад, вважалося, що запах м'яти піднімає настрій, збуджує роботу думки і сприяє жвавій бесіді [10, с. 145].

Відомі історично існуючі сади, в яких розводили рослини для приготування отрут. Цим прославився володар Понта Митридат Евпатор (II – I ст. до н. е.). Він постійно приймав невеликі порції отрут, щоб «привчити» до них свій організм, оскільки боявся отруєння.

Невід'ємним історичним періодом щодо розвитку сфери обігу лікарських засобів визнана медицина і фармація часів стародавніх слов'ян та скіфів (I – III ст.).

Скіфи, як і кожен народ, мали певні знання про лікування різних хвороб і ушкоджень, як набуті емпіричним шляхом, так і містичного характеру. У них були свої знахарі. Під час розкопок Чортотлицького кургану поблизу Нікополя, Куль-Обського кургану недалеко від Керчі знайдено золоті та срібні вази. На одній із них зображено скіфів, які надають лікарську допомогу (перев'язка нижньої кінцівки, витягання зуба). Деякі скіфи були обізнані з медициною античних греків, мали велику лікарську практику в Афінах (Анахарсіс, Томсаріс) [11, с. 19]. Скіфська медицина та фармація є народною. Протягом довгих сторіч самобуття, а подекуди цілком оригінальна, скіфська медицина нагромадила великий і багатий досвід у лікуванні хворих та запобіганні захворюванням. І, хоч вона перебувала значною мірою під магічно-релігійним впливом, що наклало на неї свій відбиток (у її арсеналі поруч із дуже цінними

значилися також засоби, доцільність яких дуже сумнівна), та все ж таки не можна сказати, що скіфська медицина була тільки знахарством. Загалом народ вороже ставився до знахарів, він не вірив у їхнє медичне уміння і навіть жорстоко їх карав. Це свідчить про те, що скіфська медицина виросла на базі вікового досвіду – емпірії – і містить у собі раціональні основи. Представники скіфської народної медицини здобували свої знання з безпосереднього знайомства з предметами навколишньої природи. Розвиток умов матеріального життя був основною причиною виникнення і розвитку лікування [11, с. 20].

Найважливішу главу скіфської медицини становлять лікувальні засоби рослинного походження. Це виникало не тільки з самого способу життя як кочових, так і землеробських скіфів, але і з рослинного багатства земель, заселених скіфами. Україна, Кавказ і суміжні з ними землі славилися споконвіку своїми рослинними багатствами. Осіле скіфське населення знайшло ряд лікарських рослин у зв'язку із хліборобством та життям серед лісів, кочівники – у зв'язку з постійним випасанням худоби. Вже античні письменники відзначили, що пастухи відкрили ряд цілющих рослин, а це можливо було тільки завдяки довгим спостереженням над прирученими тваринами. Спостерігаючи дію рослин на тварин, вони переносили свої спостереження на людину. Протягом довгих століть скіфське населення розшукувало багато цілющих рослин як диких, так і городніх, з яких значна кількість не втратила свого значення і сьогодні не тільки в народній, але й у науковій медицині: горицвіт, солодкий корінь, ревінь, подорожник, не кажучи вже про цибулю, часник та багато інших.

Серед цілющих рослин у скіфській медицині було чимало сильнодіючих і навіть отруйних. Вони також використовувалися скіфами для лікування. Для зменшення токсичної дії сильнодіючих та отруйних рослин скіфська народна медицина додавала до них різні домішки та відвари: мед, бобові рослини тощо.

Античні письменники назвали тільки невеличку частину лікувальних рослин, уживаних скіфською народною медициною. Зате вони помітили той важливий факт, що найцінніші з них скіфи культивували на плантаціях і розвозили їх по всьому стародавньому світі як товар.

Широке застосування в скіфській медицині мали також засоби тваринного походження (боброва струмина, жири, мозок). Скіфській медицині були відомі «панти», цінний медичний товар із висушених рогів молодого плямистого оленя.

Висновки. Доцільно відзначити те, що китайці у сфері обігу лікарських засобів характеризувалися тим, що у них уже було видано значну кількість книг та трактатів про створення, застосування та споживання лікарських засобів, їх ботанічні описи та географічні властивості тощо. Суто китайськими методами стали лікування чжень-цзю (уколами – акупунктура) і припіканнями.

Отже, як бачимо, розвиток обігу лікарських засобів в античний період увібрало у себе знання, уміння та досвід фармації Древнього Єгипту, Індії, Китаю. Водночас розвиток лікознавства в античній Греції та Давньому Римі ґрунтується на вченні про лікарські засоби Галена, Діоскоріда тощо. У цей період виокремилися знання про первинну обробку сировини (варіння, мацерація, витискання, проціджування, подрібнення, вистоювання тощо). З'явилися навички виготовлення мазей, пластирів, примочок, присипок, промивань, відварів та пілюль. Найбільш вагомим та видатним вченим того часу є Гіппократ, який досліджував медицину із дитинства. Ним започатковано чотири типи темпераменту: сангвінічний, флегматичний, холеричний та меланхолічний, запроваджено поняття «медичної етики» та славетної «клятви Гіппократа», головних принципів якої дотримуються досі.

Анотація

У статті досліджено історичні аспекти розвитку давньокитайського періоду сфери обігу лікарських засобів, які стали основоположними на теренах України. Виокремлено періоди розвитку сфери обігу лікарських засобів. Ґрунтовно охарактеризовано період первісних часів, а саме давньокитайський період розвитку сфери обігу лікарських засобів.

Ключові слова: обіг, лікарські засоби, розвиток, історичні періоди, давньокитайський, доісторичні часи.

Аннотация

В статье исследованы исторические аспекты развития древнекитайского периода сферы обращения лекарственных средств, которые стали основополагающими на территории Украины. Выделены периоды развития сферы обращения лекарственных средств. Основательно охарактеризованы период первобытных времен, а именно древнекитайский период развития сферы обращения лекарственных средств.

Ключевые слова: оборот, лекарственные средства, развитие, исторические периоды, древнекитайский, доисторические времена.

Strelchenko O.G. Administrative and legal characteristics of the Ancient Chinese and Ancient Greek period of development of the circulation of medicinal products: comparative aspect **Summary**

The article analyzes the historical aspects of the development of the ancient Chinese period of the development of the sphere of circulation of medicinal products, which became fundamental in the territory of Ukraine. From the analysis of historical sources as a whole, the periods of the sphere

of drug circulation are distinguished. At the same time, the period of primitive times, namely, the long-established Chinese period of development of the sphere of drug circulation, was thoroughly characterized.

Key words: circulation, medicines, development, historical periods, ancient Chinese, prehistoric times.

Список використаних джерел:

1. Овечкін А.М. Основи Чжень-цзю терапії. Видавництво «Голос», 1991. 417 с.
2. Мальській І.С. Китайський лікувальний цігун. СПб., 1994. 352 с.
3. Китайська Цігун-терапія / пер. з англ. М.: Єнерго-К 45 атоммінздат, 1991. 208 с.
4. Вогралик В.Г., Вязьменский Э.С. Очерки китайской медицины. М., 1961; Юар П., Ван М. К изучению древней китайской медицины. Из истории науки и техники в странах Востока. М., 1963. Вып. 3. С. 171–217.
5. Hua To. Doctors, Diviners and Magicians of Ancient China: Biographies of Fang-shih. N. Y., 1983. P. 140–153.
6. Історія медицини: Метод. посібник для студ. 1 курсу / Чернівецький держ. медичний ін-т / уклад. Б.Я. Дробніс, С.Д. Кобилянський. Чернівці, 1996. 62 с.
7. Богатирьова Р.В., Спіженко Ю.П., Черних В.П. Історія фармації України. Х.: Прапор, Вид-во УкрФА, 1999. 799 с.
8. Сятиня М.Л. Історія фармації: навч. посіб. Львів, 2002. 660 с.
9. Christos Yarıjakis. Hippocrates of Kos, the Father of Clinical Medicine, and Asclepiades of Bithynia, the Father of Molecular Medicine. *In Vivo*. № 23-4. P. 507–514.
10. Семенченко В.Ф. История фармации: учеб. пособ. М.: ИКЦ «Март», 2003. 640 с.
11. Конопелько Г., Голяченко А. Історія медицини та фармації України. Тернопіль, 2002. 87 с.